

ЎҚИШ МОТИВЛАРИ ВА КИТОБ ТАНЛАШ МЕЗОНЛАРИ

Туракулова Окила Амиркуловна,

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети,

“Ўзбек тили таълими” факултети доценти,
педагогика бўйича фалсафа доктори (PhD)

ABSTRACT: This article discusses some methodological issues concerning the motives of reading books and the criteria for choosing books, the development of specially organized reading activity of readers as the leading goal and structural basis for the development of reading, teaching perception and understanding of works of art. A systematic description of general and particular factors is shown when raising the reader to the level of the reader.

KEY WORDS: The need for reading, reader, library, motives for reading, need, motivation for knowledge, public reading, reading, artistic image.

Жаҳон миқёсида бугунги кунда ўқувчи-ёшлар ўртасида китоб ўқишни тарғиб қилиш, уларнинг фаол китобхон бўлишига эришишда ижтимоий институтларнинг ролини ошириш, мутолаа соҳасида дастурий-лойиҳавий фаолиятни ривожлантириш, интернет-технологияларидан фаол фойдаланиш ҳамда китобхонлик фаоллигини оширишга йўналтирилган ижтимоий-педагогик механизмларни такомиллаштиришга алоҳида аҳамият қаратилмоқда.

Китобхон китобга турли-туман, у ёки бу сабаблар таъсири остида муружаат қилади. Мутолаа маданияти даражасини кўп жиҳатдан китоб танлаш, яхлитликда ўқиш мотивлари белгилаб беради. Мутолаага эҳтиёж қайта-қайта такрорланувчи тавсифга эга. Уларнинг ривожланиши китобхоннинг маълум

бир эҳтиёжини қондирувчи ўқиш предмети, унинг мавзу доирасининг ўзгариши ҳисобига содир бўлади ¹.

Бироқ энг асосийси мутолаага эҳтиёж ўқувчи ва унинг ота-онасининг китоб ўқишни қадрият деб билиши, ўсиб келаётган авлоднинг янги ҳаётий воқеликларга муваффақиятли ўз-ўзини тайёрлаши учун зарурлигини тушунишида ёрқин намоён бўлади ².

Мотивация – мотивларнинг ҳаракатланиш жараёни, инсонни асосий фаолиятга ундовчи мотивлар йиғиндиси. Мотив эса французчадан таржима қилинганда, ундовчи куч, сабаб деган маънони билдиради ³.

Ш.С.Шодмонованинг фикрича, олимларнинг мотивларга берган таснифлари турлича бўлиб, уларнинг айримлари инсонда вужудга келувчи ҳолатларни, яъни инсонни хатти-ҳаракатга келтирувчи ҳолатларни мотив деб аташса, айримлари инсонларнинг мақсади, қизиқиши, орзу-истаги, нияти, интилиши, манфаати, эҳтиёжи ва эътиқодларини мотив сифатида келтиришади, яна бошқа бирлари мотивларни жараён сифатида талқин этишган ⁴.

Германиялик олим Рутт “кам бадий таъсирчанлик”ка эга адабиётларни ўқишга иштиёқни юзага келтирувчи салбий мотивларни ҳам ажратиб кўрсатган. Бундай мотивларга “таъқиқланган” нарсаларни бажариш истаги, ижтимоий ва ахлоқий бузуқлик, ён атрофдагиларга бефарқлик, дангасалик кабилар киритилган. Бундай адабиётларни ўқиш мотивларининг мавжудлиги оқибатида болаларда ўқиш малакаларининг етарли ривожланмаслиги, бадий асарларни танқидий баҳолай олмаслик, тил бойлигининг камлиги кузатилади.

Ўқувчиларда мутолаа маданиятини ривожлантириш йўналишлари бўйича илмий изланишлар олиб борган В.С.Собкин ва А.К.Писарскийлар ўқиш мотивлари тузилмасига тааллуқли беш омилни ажратиб кўрсатишган:

- билиш мотивацияси билан алоқадор мотивлар;

1 Бородин В. А., Бородин С. М. Мотивация в структуре чтения // Чтение детей и подростков: мотивы и потребности: сб. статей и учеб.-метод. материалов. – СПб.: ЛЕМА, 2005. – С. 39-45. – С.40.

2 Прибылых С.Р. Формирование читательских интересов учащихся старших классов в процессе преподавания литературы: Дис. ... канд. пед. Наук. – Якутск, 2004. – 173 с. – С.122-124.

3 Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг мустақил фикрлашини ривожлантиришнинг дидактик асослари (5-7 синф тарих дарслари мисолида): Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2009. – 172 б. – Б.36.

4 Шодмонова Ш.С. Талабаларда мустақиллик тафаккурини ривожлантириш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va technology” нашриёти, 2008. –176 б. – Б.105.

- ахлоқий идеалларни излаш билан боғлиқ мотивлар;
- маданий меросни ўзлаштириш истаги;
- яқин ижтимоий муҳитнинг таъсири;
- эмоционал тажрибани бойитиш истаги⁵.

Бу эса, бизга ўқиш мотивларини қуйидагича таснифлаш имконини берди:

1. Шахс фаолияти соҳаси билан боғлиқ:

- когнитив фаолият билан боғлиқ ўқиш мотивлари;
- касбий фаолият билан боғлиқ ўқиш мотивлари;
- бўш вақтни ташкил этишга доир ўқиш мотивлари.

2. Субъектнинг ҳаётий эҳтиёжлари билан боғлиқ;

- ижтимоий-маиший турмуш учун зарур ахборотлар олиш билан боғлиқ ўқиш мотивлари; - турмуш тарзи, одатланиш (уйқудан олдин китоб ўқиш) билан боғлиқ мотивлар.

3. Шахсий қадриятлар тизими билан боғлиқ:

- хулқ-атвор меъёрлари ҳақидаги тасаввурлар билан боғлиқ ўқиш мотивлари;
- обрў ва маълум бир мақомни эгаллаш истаги билан шартланган ўқиш мотивлари;
- сўнгги урфга айланган нарсалар ҳақида маълумотга эга бўлиш билан боғлиқ ўқиш мотивлари.

Агар китобнинг номланиши, ташқи кўриниши, иллюстрациялари билан китобнинг ўзи мутолаага шахсий мотивацияни юзага келтириш имконига эга бўлиб, ўқувчида унинг мазмуни билан танишиш истагини пайдо қилади. Китоб ўқишга нисбатан “мотивация” атамасидан инсоннинг китоб мутолаасига йўналганлигининг сабаб ва механизмларини тадқиқ этиш мақсадида фойдаланилади. Агар китоб ўқишга ички мотивация мавжуд бўлмаса, бу ижобий ҳолат эмас. Китобдан олинган билимлар ўз-ўзидан қалбни тарбиялашни кафолатламайди. Бунинг учун китоб ўқишнинг энг муҳим мотиваи ички (шахсий, маънавий) хоҳиш зарур.

⁵ Собкин В.С., Писарский П.С. Изучение круга чтения у старшеклассников // Вопросы психологии. – М., 1994. - № 5. – С. 43-57.

Билишга қизиқиш ахборотни ўзлаштириш ва қайта ишлашдан иборат. Воқеликлар жараёнига иштирок этишга қизиқиш инсонни бошқа одамларнинг туйғулари билан ҳамроҳ бўлишига имкон беради. Қизиқишнинг мазкур икки тури бадий асарни ўқиш жараёнида ўзаро уйғун тарзда намоён бўлади.

XVII асрнинг буюк педагоги ва ва олими Ян Амос Коменскийнинг китоб ва ўқиш ҳақидаги ўйлари “Ўқишнинг фойдаси тўғрисида”ги китобларида “Агар донолик озиқлари бўлмаса, қандайдир яхши китоблар тақдим этадиган кўрсатмалар, мисоллар, ахлоқий талаблар, қонун-лар ва тақводорлик қоидалар беҳуда фикрлардир. Улар самимий дўстлардек, биз билан хушмуомалалик билан гаплашадилар ...” деган фикрни айтган эдилар.

Адабиётлар руйхати:

1. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. — М.: Высшая школа, 2004. — 512 с. — С.52.
2. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е.Ц. Рапацевич. — Минск: Современное слово, 2005. — 719 с. — С.454-455.
3. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий мада-ниятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари доктори. ...дисс. — Т.: 1993. — 364 б.;
4. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқучиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: педагогика фанлари доктори. ... дисс. — Т., 2016. — 314 б.;
5. Салиева З.Т. Педагогика коллежи ўқувчиларининг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш — касбий ижтимоийлаштириш омили сифатида: педагогика фанлари номзоди. ...дисс. — Т., 2010. — 146 б.
6. Я.А.Коменский и современность: сборник научных трудов Международной научно-практической конференции, посвященной 425-летию со дня рождения великого педагога и 250-летию первого издания его произведений на русском языке (28 ноября 2017 г.) / Под научной редакцией В.Г. Безрогова